

УДК 378.4(477.83-25):378.4(438.5)(091)“1918/1939”

DZIAŁALNOŚĆ BOLESŁAWA ORZECHOWICZA – MECENASA SZTUKI I NAUKI WE LWOWIE

Alicja JAGIELSKA-BURDUK

Uniwersytet im Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz,
wydział prawa

Стаття присвячена діяльності мецената Болеслава Ожеховича (1847–1927), який зосередився на підтримці мистецьких цінностей у краї. Його заслуги перед громадськістю були визнані наданням звання доктор honoris causa Львівського університету і статусу почесного громадянина Львова. Б. Ожехович фінансово підтримував польських вчених, пожертвував цінні колекції творів мистецтва для міста Львова.

Ключові слова: Болеслав Ожехович, меценат, мистецькі цінності, honoris causa, почесний громадянин, Львів.

Współcześnie prywatne fundacje obejmujące ochronę zabytków czy kolekcjonowanie określonych obiektów sztuki oraz darowizny na rzecz muzeum kojarzą się najczęściej z działalnością przedsiębiorców amerykańskich, którzy od XVIII wieku czynnie uczestniczyli w powiększaniu zbiorów sztuki w Stanach Zjednoczonych. Wypada jednak podkreślić, iż ten fenomen występował także w Europie, a został zapoczątkowany przez arystokratyczne rody, które udostępniały swoje dzieła społeczeństwu wyznając zasadę “szlachectwo zobowiązuje”¹. Tworzono ordynacje rodowe, prywatne muzea oraz fundusze stypendialne mające na celu wspierać mniej zamożnych członków społeczeństwa, czy konkretnie ludzi sztuki lub nauki. W tym miejscu należy odpowiedzieć na pytanie, dlaczego warto zaprezentować sylwetkę Bolesława Orzechowicza - pana z Kalnikowa, który zasłynął prowadzoną działalnością społeczną i kolekcjonerską. Wydaje się, iż najtrafniej ujął to Juliusz Makarewicz rektor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie zwracając się do Bolesława Orzechowicza podczas uroczystości nadawania mu doktoratu honoris causa w 1923 r.: “*Twoje imię należy już do historii narodu polskiego, do dziejów kultury i nauki polskiej, jako jej pomnożyciela. Nazwisko Twe zapisano już na karcie historii złotymi głoskami obok Ossolińskich, Czartoryskich, Lubomirskich, Dzieduszyckich i tylu innych wielkodusznych fundatorów, mecenasów sztuki i nauki... Ty działałeś inaczej, poświęcałeś fortunę średnią, a dary swe uzupełniałeś dochodami zdobywanymi własną pracą i zabieглиwością, a działałeś zawsze bez zwracania na siebie uwagi, skromnie, pocichu, niemal że tajemniczo*”². Wszystko to sprawia, że historia życia Bolesława Orzechowicza oraz jego działalności na rzecz kultury i

¹ Jagielska A., Szafrąński W. Darowizny na rzecz muzeów / A. Jagielska, W. Szafrąński. S. 69–80 [w:] Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki / Pod red. W. Szafrąńskiego. T. II, Poznań 2008. 120 s.

nauki zbyt długo czekała na podjęcie we współczesnych opracowaniach naukowych. Analizę losów Bolesława Orzechowicza rozpocznę od przedstawienia najważniejszych momentów jego życia, działalności społecznej oraz oficjalnych odznaczeń. Następnie skoncentruję się na jego największej pasji, a mianowicie kolekcjonowaniu dzieł sztuki i wspieraniu nauki. Losy zgromadzonej przez lata kolekcji sztuki są niezwykle ciekawe w świetle nowoczesnych konstrukcji własności zabytków, zagadnienia repatriacji, a co więcej historia zbiorów w sposób niezwykle przeplata się z historią XX wiecznej Europy.

Na wstępie należy podkreślić, iż dom Orzechowiczów we Lwowie uważano za miejsce spotkań kulturalnych i naukowych, a niejednokrotnie debiutów polskich artystów. Jędrzej Orzechowicz, ojciec Bolesława był lwowskim lekarzem i członkiem Rady Miejskiej, a matka Zofia wywodziła się ze znanych rodów Obniskich i Sierakowskich³. Rodzina Orzechowiczów aktywnie uczestniczyła w powstaniu styczniowym w 1863 r., podczas którego Zofia Orzechowicz organizowała szpital powstańczy⁴. Z dostępnych materiałów wynika, iż ogarnięty ideami walki o niepodległość kilkunastoletni Bolesław wykradał się nocą i uciekał do oddziałów powstańczych⁵. Dorastając w atmosferze szacunku dla kultury i nauki polskiej Bolesław Orzechowicz ukończył studia prawnicze we Lwowie oraz rolnicze w Hohenheim. Następnie podjął pracę w rodzinnym majątku w Kalnikowie pod Przemyślem i ożenił się z Zofią z Rozwadowskich. Podczas licznych podróży zagranicznych rozwijając zainteresowanie sztuką nabywał obiekty artystów polskich. Chcąc przywołać wizerunek Bolesława Orzechowicza najlepiej posłużyć się jego portretem wykonanym przez Kazimierza Pochwalskiego w 1921 r. i przedstawiającym dostojnego, elegancko ubranego mężczyznę o spokojnym spojrzeniu opierającego się o rzeźbiony fotel⁶. Warto dodać, że artystycznie wykonany fotel, przy którym stoi portretowany znajduje się do dzisiaj w zbiorach Lwowskiej Galerii Sztuki.

Wśród jego szerokiej działalności w interesie publicznym należy wymienić dar dla Towarzystwa na rzecz nauki polskiej oraz darowiznę dzieł sztuki dla miasta Lwowa. Ograniczając się tylko do podania najistotniejszych faktów trzeba podać, że w 1914 r. założył fundację dla Towarzystwa na rzecz nauki polskiej we Lwowie (późniejsze Towarzystwo Naukowe we Lwowie), a następnie regularnie wspierał jego działalność tworząc fundusze uzupełniające lub osobne dla uczczenia zmarłych rodziców Jędrzeja i Zofii Orzechowiczów oraz żony Wandy⁷. Polscy przedstawiciele nauki uwiecznili

² *Badecki K.* Bolesław Orzechowicz honorowym doktorem praw Uniwersytetu Jana Kazimierza / *K. Badecki.* Lwów 1924. S. 28

³ *Badecki K.* Bolesław Orzechowicz. Sylwetka Okolicznościowa / *K. Badecki.* Lwów 1923. S. 6–7.

⁴ *Polski Słownik Biograficzny.* T. XXIV, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979. Z. 2. S. 276–277.

⁵ Państwowe Archiwum Obwodowe Ukrainy we Lwowie. Zespół Uniwersytet Lwowski. Zbiór 26, opis 14, sprawa 924, ark. 36.

⁶ *Badecki K.* Bolesław Orzechowicz honorowym doktorem praw Uniwersytetu Jana Kazimierza / *K. Badecki.* Lwów 1924. S. 4.

jego zasługi wydając w 1916 r. Księgę Pamiątkową, w której dwóch tomach zawarto opracowania blisko pięćdziesięciu badaczy z różnych dziedzin. W 1919 r. przekazał zgromadzone przez siebie zbiory sztuki w tym kolekcję broni, obrazów oraz zegarków dla miasta Lwowa (łącznie 998 przedmiotów). Jako wyraz wdzięczności społeczeństwa za złożony dar w postaci dzieł sztuki w dniu 15 września 1921 r. Rada Miasta podjęła uchwałę o uznaniu Bolesława Orzechowicza honorowym obywatelem miasta Lwowa. Chcąc uczcić przyznanie odznaczenia oraz otwarcie zbiorów dla szerszej publiczności zorganizowano na tę okoliczność wystawę. Rozesłane przez Prezydium Rady Miasta zaproszenie na otwarcie wystawy zorganizowanej z okazji przekazania dla miasta Lwowa przez Bolesława Orzechowicza zgromadzonej przez niego kolekcji sztuki wykonał Rudolf Mękicki- historyk sztuki, muzeolog, medalier⁸. Na zaproszeniu artysta przedstawił wszystkie najważniejsze składniki daru poczynawszy od zbioru polskiego i obcego malarstwa, zegarków do zbioru broni. Działalność Bolesława Orzechowicza wspierającą rozwój nauki została doceniona raz jeszcze nadaniem najwyższego zaszczytu 11 grudnia 1923 r., kiedy to otrzymał tytuł doktora honoris causa Wydziału Prawa i Umiejętności Politycznych Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie za zasługi społeczne⁹. Promotorem nadania tytułu był prof. Oswald Balzer, do którego o przyjęcie tej funkcji zwrócił się dziekan Wydziału¹⁰.

Niewątpliwie, osoba Bolesława Orzechowicza może być uznana za symbol pionierskiej prywatnej inicjatywy wspierania nauki i kultury polskiej w okresie międzywojennym, a jego nazwisko wymieniane obok innych znanych mecenasów sztuki i kultury. Sprawa Zbiorów Orzechowicza ma współcześnie wymiar międzynarodowy i doskonale obrazuje problemy prawne związane z dziełami sztuki i zabytkami. Analiza historyczna powojennych losów zbiorów pozwala ukazać pewne prawidłowości w funkcjonowaniu Europy po 1945 r. Potwierdza ona ugruntowaną zasadę, że w braku regulacji nowych stosunków w zakresie zabytków i dzieł sztuki stosowną umową międzynarodową większość spraw pozostawia negocjacom dyplomatycznym, które nie zawsze prowadzą do uzyskania pożądanego przez strony rozwiązania.

Przechodząc do losów darowizny Bolesława Orzechowicza warto przedstawić okoliczności złożenia daru oraz sposób zarządzania zbiorem dzieł sztuki niezwykle podobnym do współcześnie wykorzystywanych do tego celu fundacji oraz trustów. Trzeba nadmienić, że przed ostatecznym zawarciem umowy darowizny kolekcja była złożona w depozycie pod opieką Gminy miasta Lwowa. Znalazła się tam w 1915 r. z uwagi na prowadzone działania wojenne w rejonach Kalnikowa, gdzie zbiory dotąd przechowywano. W obawie przez możliwymi zniszczeniami Bolesław Orzechowicz

⁷ Księga pamiątkowa ku czci Bolesława Orzechowicza. T. I. Lwów 1916, XXVII. S. XI–XXIII.

⁸ *Badecki K.* Zbiory Bolesława Orzechowicza / *K. Badecki.* Lwów 1922, XIX. S. XV.

⁹ Państwowe Archiwum Obwodowe Ukrainy we Lwowie. Zespół Uniwersytet Lwowski. Zbiór 26, opis 14, sprawa 924, ark. 43.

¹⁰ *Ibid.* Ark. 44.

zwrócił się do miasta z prośbą zabezpieczenie zbiorów¹¹. W dniu 16 sierpnia 1919 r. zawarto oficjalną umowę pomiędzy Bolesławem Orzechowiczem, jego prawnikiem Leonardem Tarnawskim, a przedstawicielami Gminy miasta Lwowa Marcelim Chlamtaczem oraz Aleksandrem Czołowskim¹². Bolesław Orzechowicz postanowił przekazać gminie miasta Lwów *“wszystkie swe zbiory artystyczne i starożytne, a mianowicie: galerję obrazów, sztychy, rzeźby, odlewy, miniatury, meble o wartości muzealnej, zbiór broni starożytnej, zbiór szkła i porcelany...”*. Zgodnie z art. II zbiory te miały stanowić po wieczne czasy niepodzielną całość oraz przyjąć nazwę Zbiory Bolesława Orzechowicza. Jako podmiot zobowiązany do pełnienia pieczy nad prawidłowym wykonaniem umowy wskazano Kuratorię (pisownia oryginalna Kuratoria), w której skład wchodził min. profesor Uniwersytetu Jana Kazimierza Oswald Balzer oraz wiceprezydent Lwowa Marceł Chlamtacz. Zastrzeżenie możliwości odwołania darowizny przez darczyńcę, a po jego śmierci przez członków Kuratorii zawarto w art. VI. Nawiązując do zacytowanej wyżej myśli przewodniej darowizny jako przesłankę podjęcia decyzji o odwołaniu darowizny wskazano trwałą utratę charakteru polskiego Lwowa na skutek zdarzeń politycznych lub społecznych. Zbiory były kilkakrotnie wzbogacane przez założyciela, a ostatni raz nastąpiło to w ramach ostatniej woli Bolesława Orzechowicza wyrażonej w testamencie spisanim na kilka miesięcy przed śmiercią. Mianowicie w punkcie IX testamentu przewidziano, iż Zbiorom Orzechowicza testator przekazuje niektóre elementy wyposażenia domu we Lwowie oraz w Kalnikowie¹³. Ocenia się, iż na Zbiory Orzechowicza eksponowane wówczas w Muzeum Narodowym im. Jana III Sobieskiego składało się 4965 obiektów¹⁴.

Wyszczególnione w umowie darowizny obowiązki gminy miasta Lwowa miały polegać m.in. na umieszczeniu zbiorów w przeznaczonych na to pomieszczeniach pałacu Łozińskiego, zapewnieniu opieki ze strony specjalistów, poddawaniu obiektów czynnościom zmierzającym do ich zachowania oraz udostępnieniu społeczeństwu. Treść umowy i wynikające z niej powinności dla miasta Lwowa były także dyskutowane podczas posiedzenia Rady Miejskiej. Odniesiono się do zastrzeżenia jedności zbiorów: *“Jakkolwiek zasadniczy warunek, że zbiory te mają po wieczne czasy tworzyć odrębną, nierozdzieloną całość – jest pod wieloma względami uciążliwy – mimo to, ze względu na ich niezwykłą wartość, nie może być brany w rachubę”*¹⁵. Pieczę nad zbiorami sprawować miała Kuratoria. Podczas jej licznych posiedzeń zarówno z uczestniczącym w spotkaniach darczyńcą jak i po jego śmierci omawiano

¹¹ Badecki K. Zbiory Bolesława Orzechowicza. S. IX–X.

¹² Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie. Zespół 74. Opis 1. jednostka 1. ark. 1–2.

¹³ Ibid. Zespół 74, opis 1, jednostka 2, ark. 3.

¹⁴ Pruszyński J. P. Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna / J. P. Pruszyński., Kraków 2001. T. I-II. S. 374–375

¹⁵ Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie. Zespół 74, opis 1, jednostka 5, ark. 191–192.

podstawowe sprawy dotyczące obiektów, sposobu ich wystawiania oraz zabezpieczenia¹⁶.

Obecnie, po ponad 90 latach od momentu zawarcia umowy darowizny zbiory zostały rozproszone. Kilka obrazów autorstwa Iwana Trusza znajduje się w Muzeum Narodowym we Lwowie. Najprawdopodobniej pozostała część kolekcji pozostaje we Lwowskiej Galerii Sztuki (dawniej Lwowskiej Galerii Obrazów). Jeśli chodzi o dokładną ilość obiektów pochodzących z kolekcji Bolesława Orzechowicza ustalenie byłoby możliwe po dokładnym przestudiowaniu ksiąg inwentarza. W salach dostępnych dla zwiedzających prezentowane są niektóre obiekty pochodzące z daru Orzechowicza. Wśród nich należy wymienić: portret Stanisława Augusta Poniatowskiego Marcellego Bacciarelliego, *Bachantkę* Witolda Pruszkowskiego, *Chrystusa przed Pilatem* Jacka Malczewskiego oraz scenę *Za przykładem bogów* Henryka Siemiradzkiego. Polsce, a dokładnie do Muzeum Narodowym we Wrocławiu przekazano w 1946 r. zbiór rysunków *Poczet Królów i Księżąt Polskich* wykonany przez Jana Matejkę na zamówienie Maurycego Perles. Odnosząc obecny stan faktyczny do zapisów umowy darowizny, obiekty pochodzące ze zbiorów Orzechowicza nie są ani eksponowane łącznie, ani też w żaden inny sposób wyodrębnione. Zasluguje jednak na uznanie, iż obrazy z kolekcji pojawiają się w Polsce podczas organizowanych wystaw np. "Twórczość Jacka Malczewskiego w zbiorach Lwowskiej Galerii Sztuki" w 2002 r. w Państwowej Galerii Sztuki w Sopocie, przez co społeczeństwo ma możliwość obcowania z dziełami twórców polskich bez konieczności wyjazdu do Lwowa.

W tle działalności Bolesława Orzechowicza wyraźnie pojawia się problematyka repatriacji dzieł sztuki. Na skutek zmiany granic po II Wojnie Światowej Lwów znalazł się w granicach Ukrainy, a składniki kolekcji pozostały w muzeum lwowskim. Dlatego w tym miejscu trzeba odwołać się do treści umów zawartych przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego z trzema republikami radzieckimi w tym Ukrainą w 1944 r.: Układ pomiędzy Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego a Rządem Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Rad dotyczący ewakuacji obywateli polskich z terytorium U.S.R.R. i ludności ukraińskiej z terytorium Polski. Umowy dotyczyły głównie zagadnienia granic, przesiedleń, a jedynie pobieżnie traktowały o dobrach kultury. Postanowienia umowy zezwalały osobom ewakuowanym na wywóz dzieł sztuki, jeżeli stanowiły ich własność. W przypadku majątku Kościoła księża mogli zabrać ze sobą wyposażenie kościoła i przedmioty kultu¹⁷. Pomimo, iż projektowano umowę regulującą w szerszym zakresie wymianę dóbr kultury, to nigdy nie została ona zawarta¹⁸. Prowadzone po wojnie negocjacje dotyczące min. zbiorów biblioteki Ossolineum kończyły się przekazaniem jedynie pojedynczych obiektów¹⁹. Duży wpływ na aktualne

¹⁶ Ibid. Ark. 57–61, 77–78, 175–177.

¹⁷ Kowalski W. Repatriacja dóbr kultury w sytuacji cesji terytorialnej i rozpadu państw wielonarodowych / W. Kowalski. Warszawa 1998. S. 24.

¹⁸ Kowalski W. Problem sukcesji instytucjonalnej i dóbr przemieszczonych w wyniku zmiany granic. / W. Kowalski. S 180 [w:] Dobra kultury i problemy własności. Doświadczenia Europy Środkowej po 1989 r. / Pod. red. G. Czubek, P. Kosiewskiego. Warszawa 2005., 315 s.

stosunki kulturalne polsko-ukraińskie ma umowa z 1992 r., która stanowi podstawę współpracy w zakresie ochrony, scalania i ujawniania dziedzictwa kultury oraz ułatwiania dostępu do niego. W umowie tej strony ustaliły, iż repatriacja ma tylko dotyczyć pojedynczych przedmiotów o wyjątkowym znaczeniu dla dziedzictwa narodowego²⁰.

W dyskusji na temat rozwiązywania wzajemnych roszczeń państw pojawiają się główne koncepcje postrzegania zabytków. Najpopularniejsza, albowiem wyrażona w wielu konwencjach międzynarodowych jest koncepcja wspólnego dziedzictwa kultury, która stanowi podstawę współdziałania państw w ochronie zabytków np. na wypadek wojny w konwencji haskiej. Jej zwolennicy zakładają, iż na zabytki trzeba patrzeć przez pryzmat całego dorobku ludzkości, a państwa jako podmioty występujące w stosunkach międzynarodowych powinny działać na rzecz ochrony zabytków w imieniu całej cywilizacji oraz uczestniczyć w niej w przestrzeni całego świata²¹. Nieco inaczej na byt zabytku zapatruje się koncepcja skoncentrowana na obiekcie i jego zachowaniu dla kolejnych pokoleń, bez konieczności uznania jego trwałego związku z danym terytorium czy narodem podzielana przez Johna H. Merrymana. Uznaje ona wspólność dziedzictwa, lecz jako jej rdzeń wskazuje pewną wolność zabytku rozumianą w kontekście wolności jego przemieszczania. Sformułowana w ten sposób nie tylko nie utrudnia, ale wręcz popiera rozwój międzynarodowego rynku dzieł sztuki.

W stałej opozycji do powyższych pozostaje koncepcja nazwana nacjonalistyczną, bazująca na fakcie przynależności obiektu do określonego dziedzictwa narodowego²². Trzeba dodać, że ustalenie składników *patrimoine culturel* danego kraju może odbywać się według różnych kryteriów np. opierać się o określone terytorium, graniczne wydarzenia historyczne czy nawet pochodzenie twórców dzieł sztuki – zabytków. Wypada zaznaczyć, iż koncepcje te nie nawiązują bezpośrednio do problematyki repatriacji i dyplomatycznych sposobów rozwiązywania spraw w tym zakresie. Jednakże w jakimś stopniu pozwalają uzasadnić przynależność obiektu do danego terytorium i pozostawienie go w oryginalnym środowisku historycznym (o ile będzie poddane właściwej opiece za strony nowego sukcesora) albo słuszność przeniesienia do innego kraju ze względu na istotne znaczenie dla tamtejszego dziedzictwa narodowego. W konsekwencji większość dotychczasowych traktatów międzynarodowych w dużej mierze opiera się na tych argumentach. Z pewnością wspomniane wyżej przeniesienie do Wrocławia tzw. Poczty książąt i królów polskich Matejki było realizowane w oparciu o ustalenie, iż obiekty te należy uznać za ważne elementy polskiego dziedzictwa kultury. Konstatując, zasygnalizowanie zagadnień,

¹⁹ Kowalski W. Repatriacja dóbr kultury w sytuacji cesji terytorialnej i rozpadu państw. S. 25 i n.

²⁰ Kowalski W. Problem sukcesji instytucjonalnej i dóbr przemieszczonych w wyniku zmiany granic.

²¹ Williams S. A. The International and National Protection of Movable Cultural Property. A Comparative study / S. A. Williams. Dobbs Ferry New York, 1978. S. 52–53

²² Merryman J. H. Thinking about the Elgin Marbles, Critical Essays on Cultural Property, Art and Law / J. H. Merryman. Hague–London–Boston 2000. S. 52–62.

które mogłyby mieć wpływ na byt prawny Zbiorów Orzechowicza ukazuje, iż istniejące konstrukcje własności zabytków nigdy nie występują w tzw. postaci czystej. Możliwość ich zastosowania pojawia się dopiero po ustaleniu możliwych czynników pobocznych, które także mogą determinować rozwiązanie. Wśród nich należy niewątpliwie wymienić zmiany granic, w które historia Europy jest bardzo bogata oraz jako czynnik pozaprawny – konieczność odnalezienia tzw. złotego środka podczas negocjacji politycznych.

ACTIVITY OF BOLESŁAW ORZECHOWICZ – PATRONS OF THE ART AND SCIENCES IN LVIV

Alicja JAGIELSKA-BURDUK

The Bydgoszcz University of Kazimir the Great,
the Chair of Law

The article presents the life of Bolesław Orzechowicz (1847–1927), a man who devoted his life to art and science. His merits for the society were recognized by granting doctor honoris causa title of Jan Kazimierz University and status – citizen of honour of Lviv. Among his main achievements financial support for polish scientists and a donation of the valuable art collection for the city of Lviv should be mentioned.

Key words: Bolesław Orzechowicz, patron, artwork, honoris causa, honorary citizen, Lviv.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БОЛЕСЛАВА ОЖЕХОВИЧА – МЕЦЕНАТА ИСКУССТВА И НАУКИ ВО ЛЬВОВЕ

Алиция ЯГЕЛЬСКА-БУРДУК

Университет им. Казимира Великого в г. Быдгощ,
отдел права

Статья посвящена деятельности мецената Болеслава Ожеховича (1847–1927), который сосредоточился на поддержке ценностей искусства в крае. Его заслуги перед общественностью были отмечены званием доктора honoris causa Львовского университета и предоставлением статуса почетного гражданина Львова. Б. Ожехович финансово поддерживал польских ученых, жертвовал ценные коллекции произведений искусства для города Львова.

Ключевые слова: Болеслав Ожехович, меценат, ценности искусства, honoris causa, почетный гражданин, Львов.